

Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt 2000-2005

Reorganisatie in de laagconjunctuur

Andries de Grip en Sander Dijkman*

De arbeidsmarkt kent doorlopend sterke verschuivingen in de beroepenstructuur van de werkgelegenheid. In de eerste jaren van deze eeuw stonden deze verschuivingen in het teken van de reorganisaties die er in veel bedrijven plaatsvonden. Daarmee is een eind gekomen aan de managementhousse die de jaren daarvoor plaatsvond. Ook is het opmerkelijk dat de voortschrijdende ontwikkeling van de Nederlandse kenniseconomie zich in deze recessieperiode versterkt heeft voortgezet.

Trefwoorden: groei- en krimpberoepen, ontwikkeling opleidingsniveau, reorganisatie

In een reeks eerdere artikelen hebben we een overzicht gegeven van de veranderingen in de beroepenstructuur van de Nederlandse economie sinds 1970.¹ Deze artikelen schetsen telkens een tijdsbeeld van de 'occupational winners and losers'. In dit artikel zullen de verschuivingen in de beroepenstructuur in de jaren 2000-2005 in kaart worden gebracht. De werkgelegenheidsontwikkeling in deze periode vormt een schril contrast met die in de tweede helft van de jaren negentig, toen er sprake was van een ongekende hoogconjunctuur. Tussen 2000 en 2005 nam het aantal werkenden met slechts 15.000 personen toe, tegenover een werkgelegenheidsgroei van 955.000 personen in de jaren 1995-2000.

Het ligt voor de hand dat de laagconjunctuur in de eerste jaren van deze eeuw zijn weerslag heeft gehad op de beroepenstructuur van de werkgelegenheid. Zo staan er in de top 10 van de beroepen met de grootste werkgelegenheidswinst nog slechts twee van de sterkste groeieroepen uit de jaren 1995-2000. Nog pregnanter is de sterke werkgelegenheidskrimp in de beroepen die de grootste klappen van de recessie hebben opgelopen. De top 10 van de beroepen met de grootste werkgelegenheidskrimp illustreert het reorganisatieproces dat er in de Nederlandse economie heeft plaatsgevonden. Deze reorganisaties leverden andere beroepsgroepen echter weer handen vol werk op, wat tot uiting komt in de sterke werkgelegenheidsgroei van de *organisatiedeskundigen* en *organisatieadviseurs*.

De analyses in dit artikel zijn gebaseerd op de cijfers van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) van het CBS. Hierbij is uitgegaan van de door het CBS gehanteerde definitie van de werkzame beroepsbevolking (werknemers en zelfstandigen), waarbij degenen die minder dan twaalf uur werken niet worden meegeteld. De beroepen zijn gecodeerd op basis van de ROA-beroepenclassificatie (ROA, 2002). In dit artikel zijn de beroepsgroepen waarin minder dan 5.000 mensen werkzaam zijn, buiten beschouwing gelaten vanwege de geringe betrouwbaarheid van de cijfers van het aantal werkenden in deze beroepsgroepen.

De verdere opzet van het artikel is als volgt. Eerst zal op dezelfde wijze als in de voorgaande artikelen een overzicht worden gegeven van de beroepsgroepen waar de werkgelegenheid in de jaren 2000-2005 absoluut of relatief gezien het sterkst is gegroeid of gekrompen.

* Andries de Grip is verbonden aan Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), Universiteit Maastricht. Andries de Grip is ook verbonden aan Netwerk Sociale Innovatie, Universiteit Maastricht. Correspondentieadres: ROA, Universiteit Maastricht, Postbus 616, 6200 MD Maastricht, e-mail: A.deGrip@ROA.unimaas.nl. Sander Dijkman is verbonden aan Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), Universiteit Maastricht.

Daarna zal worden ingegaan op het opleidingsniveau van de werkenden in de groei- en krimpberoepen. Vervolgens zal op basis van een 'shift-share' analyse worden aangegeven in hoeverre het opleidingsniveau van de werkzame beroepsbevolking in de periode 2000-2005 is gestegen als gevolg van de verschuivingen in de beroepenstructuur van de economie (het *structureffect*), of door de upgradering van het opleidingsniveau binnen de verschillende beroepsgroepen (het *substitutie-effect*). Daarbij wordt ook een vergelijking gemaakt met de ontwikkeling van het opleidingsniveau van de werkenden in de afgelopen decennia. In aansluiting hierop laten we zien in hoeverre de werkgelegenheid op de verschillende opleidingsniveaus is beïnvloed door deze structuur- en substitutie-effecten. Ten slotte geven we een overzicht van de upgradering van het opleidingsniveau van de werkenden in de verschillende beroepssectoren.

Groeiberoepen 2000-2005

Tabel 1 geeft een overzicht van de beroepsgroepen waarin het aantal werkenden tussen 2000 en 2005 in absolute zin het sterkst is toegenomen. De tabel weerspiegelt evenals voorgaande keren de voortschrijdende verschuiving van de werkgelegenheid in de Nederlandse economie naar de dienstensector. Het valt op dat de beroepen in de collectieve sector weer goed vertegenwoordigd zijn onder de sterkste groeiberoepen. Dit in tegenstelling tot de tweede helft van de jaren negentig, toen er geen enkel beroep uit de collectieve sector in de top 10 van de groeiberoepen stond. Ongetwijfeld hangt dit samen met de laagconjunctuur, waarin de minder conjunctuurgevoelige werkgelegenheid in de collectieve sector voor de bodem in de arbeidsmarkt zorgt,⁷ terwijl de meeste beroepen in de industrie, maar ook in de zakelijke dienstverlening, veel gevoeliger zijn voor de conjuncturele ontwikkeling (zie ROA, 1999). Aan de andere kant illustreert het echter ook de structurele groei van de werkgelegenheid in de zorgberoepen vanwege de toenemende zorgvraag door de voortschrijdende medisch-technische ontwikkelingen, demografische ontwikkelingen en de ontwikkelingen in het zorggebruik (RvZ, 1999). Zo staan er drie zorgberoepen in de top 10 van de grootste *occupational winners*: *therapeuten en verpleegkundigen (hbo-niveau)*, *ziekenverzorgenden en verpleegkundigen (mbo-niveau)* en *doktersassistenten*. De sterke groei van het aantal *leraren basisonderwijs* illustreert de grillige invloed die het overheidsbeleid kan hebben op specifieke segmenten van de arbeidsmarkt. Zo leidde de klassenverkleining in de onderbouw van het basisonderwijs tot een vrij abrupte stijging van de vraag naar leerkrachten.

Het overheidsbeleid kan echter ook een sterke invloed hebben op de werkgelegenheid in het bedrijfsleven. Zo heeft de verruiming van de openingstijden van winkels een sterke impuls gegeven aan de vraag naar winkelpersoneel. De beroepsgroep *verkopers* was daardoor de grootste *occupational winner*, al lag de werkgelegenheidsgroei in deze beroepsgroep al weer op een wat lager niveau dan in de tweede helft van de jaren negentig, toen het aantal verkopers met 49.500 toenam.

De top 10 met de grootste groeiberoepen weerspiegelt ook de sterk toegenomen juridisering van de samenleving. Zo nam de werkgelegenheid voor juristen in vijf jaar tijd toe met 17.500 mensen. Maar ook de sterke werkgelegenheidsgroei van *assistent-accountants* en *boekhouders en secretaresses* is waarschijnlijk voor een belangrijk deel het gevolg van de toenemende noodzaak verantwoording af te leggen van allerhande bedrijfsprocessen, subsidieaanvragen, en dergelijke. Zeker als we beseffen dat administratieve processen in toenemende mate worden geautomatiseerd en werkzaamheden ook vaker worden uitbesteed naar landen als India,³ is de werkgelegenheidsgroei in deze beroepen zonder meer opmerkelijk te noemen.

Het is ook interessant om deze top 10 te vergelijken met de sterkste groeiberoepen uit de tweede helft van de jaren negentig. Het eerste dat daarbij opvalt, is dat de management-hausse van de afgelopen jaren kennelijk voorbij is. In de periode 1995-2000 behoorden de

managers (werkgelegenheidsgroei 44.000) en de *bedrijfs hoofden* (werkgelegenheidsgroei 38.500) nog tot de tien sterkste groeieroepen. Nu staan ze bij de beroepen met de grootste werkgelegenheidskrimp (zie tabel 3). Dit illustreert de ‘verplattung’ van de organisatiestructuur van veel bedrijven die zich de afgelopen recessiejaren heeft voltrokken.

De ICT-beroepen blijken eveneens niet meer tot de grootste groeieroepen te behoren. In de tweede helft van de jaren negentig stonden de systeemanalisten (werkgelegenheidsgroei 50.000) en de programmeurs (werkgelegenheidsgroei 39.000) nog in de top 10 van de beroepen met de grootste werkgelegenheidsgroei. De gestagneerde groei van de werkgelegenheid in deze functies is temeer opvallend als we beseffen dat ICT'ers nog tot de invoering van de euro in 2002 hun *finest hour* kenden.

Ten slotte blijkt ook de sterke groei van de werkgelegenheid in de commerciële beroepen in de laagconjunctuur van de afgelopen jaren tot stilstand te zijn gekomen. Waarschijnlijk is dit voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de toenemende automatisering die in callcenters plaatsvindt door middel van *Voice Response Units* (VRU) en *Interactive Voice Response* (IVR) (zie Sieben et al., 2007).

Tabel 1 Grootste ‘occupational winners’ gemeten in absolute aantallen en procentuele toename ten opzichte van 2000, 2000-2005

Beroepsgroep	absoluut	%
1 Verkopers	31.500	11
2 Leraren basisonderwijs	31.000	22
3 Assistent-accountants	23.500	30
4 Therapeuten en verpleegkundigen (hbo-niveau)	22.000	21
5 Ziekenverzorgenden	21.500	30
6 Boekhouders en secretaresses	18.000	4
7 Juristen	17.500	30
8 Medewerkers sociaal-cultureel werk en personeel en arbeid	17.500	17
9 Interieurverzorgers	16.500	10
10 Verpleegkundigen (mbo-niveau) en doktersassistenten	15.500	15

Bron: EBB (CBS)

Tabel 2 geeft een overzicht van de beroepsgroepen waar de werkgelegenheid in de jaren 2000-2005 relatief gezien het sterkst is gegroeid. In deze tabel zien we geen beroepsgroepen terug waarin de werkgelegenheid ook in absolute zin het sterkst is gegroeid. Zonder uitzondering zijn het relatief kleine beroepsgroepen waar een sterke stijging van de werkgelegenheid heeft plaatsgevonden. Daarbij moet worden opgemerkt dat de mogelijke meetfouten bij deze kleine beroepsgroepen vanzelfsprekend groter zijn dan bij de grotere beroepsgroepen, waardoor deze ranglijst minder betrouwbaar is dan de in tabel 1 gepresenteerde ranglijst van beroepsgroepen met de grootste werkgelegenheidstoename in absolute zin.

De lijst wordt aangevoerd door de *hoofden sociaal-cultureel werk en personeel en arbeid*. De werkgelegenheidsgroei in deze functies illustreert het toenemende belang van het *Human Resources Management* in vrijwel alle sectoren van de economie (zie bijv. Van Loo et al., 2006). Zoals we in tabel 1 zagen, was er ook al een sterke werkgelegenheidsgroei bij de *medewerkers sociaal-cultureel werk en personeel en arbeid*. De tabel laat ook duidelijk zien dat enkele beroepsgroepen sterk geprofiteerd hebben van de vele reorganisatieprocessen die in tal van bedrijven en niet-commerciële organisaties plaatsvonden. Zo steeg de werkgelegenheid voor organisatiedeskundigen in vijf jaar tijd met 12.000 arbeidsplaatsen tot 32.000, een toename van ruim 60%. Ook het aantal organisatie-adviseurs nam met 15.500 toe tot 57.000. Bij elkaar zijn dit maar liefst 90.000 mensen die het management helpen bij het veranderen van hun organisaties. De enorme groei van het organisatie-advieswerk wordt

bevestigd door de enorme toename van het aantal organisatieadviesbureaus van 16.290 in het jaar 2000 naar 25.265 in 2005 (zie CBS Statline).

De relatief sterke werkgelegenheids groei in de beroepsgroepen sociaalwetenschappelijk medewerkers (een toename van de werkgelegenheid met 11.500 tot 23.000 arbeidsplaatsen) en sociaalwetenschappelijk onderzoekers (van 27.000 naar 40.500 arbeidsplaatsen) is eveneens opmerkelijk. Mogelijk hebben ook deze beroepsgroepen geprofiteerd van de reorganisatieprocessen die er in veel organisaties plaatsvonden. Daarnaast zal de werkgelegenheids groei in deze beroepsgroepen ongetwijfeld samenhangen met de in de jaren 2000-2005 op verschillende terreinen sterk toegenomen maatschappelijke problematiek.

Ook is er sprake van een relatief sterke werkgelegenheids groei van *journalisten*. Dit illustreert de sterke opkomst van de werkgelegenheid in de media. Daarbij gaat het niet alleen om de media die zich richten op een breder publiek, maar vooral ook om de tijdschriften, nieuwsbrieven en dergelijke die zich richten op een specifieke sector, beroepsgroep of individueel bedrijf. Hierdoor zijn er steeds meer journalisten als freelancer werkzaam: in de jaren 2005-2006 was dat al het geval bij 29% van de journalisten. Ten slotte laat de sterke werkgelegenheidstoename voor sportinstructeurs zien hoeveel meer aandacht we de laatste jaren hebben gekregen voor onze *fitness*.

Tabel 2 Grootste 'occupational winners' gemeten naar relatieve toename ten opzichte van 2000, 2000-2005

Beroepsgroep	absoluut	%
1 Hoofden sociaal-cultureel werk en personeel en arbeid	9.500	106
2 Sociaalwetenschappelijk medewerkers	11.500	105
3 Organisatiedeskundigen	12.000	62
4 Brandweerlieden	3.500	55
5 Sociaalwetenschappelijk onderzoekers	13.500	50
6 Ondersteunende administratieve hulpkrachten	2.500	49
7 Organisatie-adviseurs	15.500	37
8 Agrarische vakkrachten	2.500	36
9 Journalisten	6.000	35
10 Sportinstructeurs	3.500	34

Bron: EBB (CBS)

Krimpberoepen 2000-2005

De laagconjunctuur in de eerste jaren van deze eeuw komt vanzelfsprekend het duidelijkst naar voren in het grote aantal beroepsgroepen met een krimpende werkgelegenheid. In 53% van de onderscheiden beroepsgroepen was er in de periode 2000-2005 sprake van een krimpende werkgelegenheid. In de jaren 1995-2000 was dat, ondanks de sterke werkgelegenheids groei in deze periode, overigens ook nog bij 30% van de beroepsgroepen het geval. De werkgelegenheids krimp in de periode 2000-2005 concentreerde zich echter ook meer in enkele specifieke beroepsgroepen dan in de jaren 1995-2000. Tabel 3 geeft een overzicht van de beroepsgroepen waar de werkgelegenheid de afgelopen jaren het sterkst is gekrompen. De totale werkgelegenheids krimp in deze beroepen bedroeg 213.000 arbeidsplaatsen, terwijl in de jaren 1995-2000 de totale werkgelegenheids krimp bij de tien grootste *occupational losers* slechts 85.000 arbeidsplaatsen bedroeg.

De tabel illustreert ook duidelijk welke beroepsgroepen de grootste klappen kregen van de reorganisaties die er plaatsvonden. Het meest opvallend is de sterke werkgelegenheids krimp in de managementberoepen. Maar liefst vijf van de tien beroepsgroepen met het grootste werkgelegenheidsverlies hebben betrekking op leidinggevende functies.⁴ Zo nam het aantal werkenden in de beroepsgroep *managers* in vijf jaar tijd met 26.500 af en was er eveneens

een flinke werkgelegenheidskrimp bij de beroepsgroepen leidinggevenden, bedrijfshoofden, agrarische bedrijfshoofden en bedrijfshoofden horeca. In totaal daalde de werkgelegenheid in deze vijf beroepsgroepen met 97.000 arbeidsplaatsen. Deze werkgelegenheidskrimp laat zien dat het reorganisatieproces in veel bedrijven betrekking had op een verplating van de organisaties, waarbij één of meer managementlagen zijn geschrapt. Daarnaast is de daling van het aantal bedrijfshoofden horeca en agrarische bedrijfshoofden en de daling van het aantal winkeliers waarschijnlijk het gevolg van de bedrijfssluitingen die zich in een laagconjunctuur plaatsvinden. Deze bedrijfssluitingen vormen een onderdeel van de concentratieprocessen die zich in deze sectoren waar veel midden- en kleinbedrijf actief is, hebben voorgedaan.

Ook heeft er een sterke daling van de werkgelegenheid plaatsgevonden bij de commerciële medewerkers; een beroepsgroep die in de jaren 1995-2000 nog in de top 10 van de grootste groeiberoepen stond. Zoals gezegd, zal dit voor een belangrijk deel het gevolg zijn van de sterk toegenomen automatisering in de callcentersector. De sterke werkgelegenheidsdalingen bij de beroepsgroepen *chauffeurs* en *metaalarbeiders* illustreren de saneringsprocessen in de vervoerssector en de metaalindustrie, waarbij ook een deel van de werkgelegenheid naar Oost-Europese landen met een lager loonpeil is verplaatst.

Tabel 3 Grootste 'occupational losers' gemeten in absolute aantallen en procentuele afname ten opzichte van 2000, 2000-2005

Beroepsgroep	absoluut	%
1 Commercieel medewerkers	-29.000	-13
2 Agrarische arbeiders	-27.500	-25
3 Managers	-26.500	-24
4 Chauffeurs	-20.500	-9
5 Metaalarbeiders	-20.000	-23
6 Leidinggevenden	-19.000	-34
7 Bedrijfshoofden	-19.000	-32
8 Winkeliers	-19.000	-14
9 Agrarische bedrijfshoofden	-17.000	-16
10 Bedrijfshoofden horeca	-15.000	-30

Bron: EBB (CBS)

Het opleidingsniveau van de groei- en krimpberoepen

De eerdere 'winnaars en verliezers'-artikelen lieten al zien dat de verschuivingen in de *beroepenstructuur* een beeld geven van de wijze waarop de kenniseconomie zich in Nederland ontwikkelt. Het gemiddelde opleidingsniveau van de werkenden in de meeste groeiberoepen bleek telkens hoger te zijn dan het opleidingsniveau van de werkenden in de beroepen met een krimpende werkgelegenheid. De tabellen 4a, 4b en 5 laten zien in hoeverre dat ook in de jaren 2000-2005 het geval is geweest. Om een vergelijking te kunnen maken met de ontwikkelingen in de voorgaande perioden wordt het gemiddelde opleidingsniveau (GON) op dezelfde wijze berekend als in de voorgaande artikelen. Daarbij is aan de opleidingsachtergronden van de werkenden in een bepaalde beroepsgroep het aantal opleidingsjaren na het basisonderwijs toegerekend. Bij het vaststellen van het GON voor een beroepsgroep wordt zowel de gevolgde initiële opleiding als de later gevolgde postinitiële 'opsholing' van de werkenden in het beroep meegenomen (zie De Grip & Dijkman, 2004).

Tabel 4a Gemiddeld en modaal opleidingsniveau van de absoluut sterkst toegenomen beroepsgroepen, 2000-2005

Beroepsgroep	GON 2000	GON 2005	MON 2000
1 Verkopers	4,3	4,8	mbo
2 Leraren basisonderwijs	8,8	8,9	hbo
3 Assistent-accountants	7,9	8,7	hbo
4 Therapeuten en verpleegkundigen (hbo-niveau)	8,3	8,7	hbo
5 Ziekenverzorgenden	6,2	6,4	mbo
6 Boekhouders en secretaresses	6,1	6,4	mbo
7 Juristen	10,9	11,1	wo
8 Medewerkers sociaal-cultureel werk en personeel en arbeid	8,9	9,2	hbo
9 Interieurverzorgers	3,1	3,7	vmbo
10 Verpleegkundigen (mbo-niveau) en doktersassistenten	6,1	6,2	mbo

Bron: CBS/ROA

Tabel 4b Gemiddeld en modaal opleidingsniveau van de relatief sterkst toegenomen beroepsgroepen, 2000-2005

Beroepsgroep	GON 2000	GON 2005	MON 2000
1 Hoofden sociaal-cultureel werk en personeel en arbeid	11,9	12,0	wo
2 Sociaalwetenschappelijk medewerkers	8,3	8,2	hbo
3 Organisatiedeskundigen	11,9	11,9	wo
4 Brandweerlieden	5,7	5,7	mbo
5 Sociaalwetenschappelijk onderzoekers	11,7	11,9	wo
6 Ondersteunende administratieve hulpkrachten	6,5	5,3	mbo
7 Organisatie-adviseurs	8,5	8,8	hbo
8 Agrarische vakkrachten	5,8	5,9	mbo
9 Journalisten	8,3	8,7	hbo
10 Sportinstructeurs	6,4	6,4	mbo

Bron: CBS/ROA

Tabel 4a en tabel 4b geven een overzicht van het gemiddeld opleidingsniveau (GON) en modaal opleidingsniveau (MON) van de beroepsgroepen die tussen 2000-2005 absoluut of relatief gezien het sterkst groeiden. Uit de tabellen blijkt dat veel van de beroepsgroepen met de sterkste werkgelegenheidsgroei werkgelegenheid bieden aan hoger opgeleiden. Bij vijf van de tien beroepen met de sterkste groei in absolute zin ligt het GON op hbo- of zelfs wo-niveau. In de jaren 1995-2000 was dat nog slechts bij twee van de tien beroepen het geval. Bij deze groeieroepen voor hoger opgeleiden gaat het zowel om beroepen die met name voorkomen in de publieke sector, als om beroepen uit de commerciële dienstverlening. Bij vier andere groeieroepen ligt het modale opleidingsniveau op mbo-niveau. Ook hier gaat het weer om zowel beroepen uit de commerciële als de niet-commerciële dienstverlening. De interieurverzorgers zijn het enige groeieroep waar de meeste werkenden slechts een vmbo-diploma hebben. Het gemiddelde opleidingsniveau van de werkenden blijkt overigens in alle tien groeieroepen tussen 2000 en 2005 te zijn gestegen. Deze toename van het GON was het hoogst bij de *assistent-accountants* en de *interieurverzorgers*.

Tabel 4b laat zien dat de top 10 van de beroepen met relatief gezien de grootste werkgelegenheidsgroei nog sterker gedomineerd wordt door de hogere beroepen. Bij zeven van de tien beroepen ligt het modale opleidingsniveau op hbo- of wo-niveau; bij de overige drie beroepen op mbo-niveau. Het is opmerkelijk dat er bij de beroepen met relatief gezien de sterkste werkgelegenheidsgroei veel minder vaak sprake is van een toename van het GON dan bij de beroepen in tabel 4a.

Tabel 5 Gemiddeld en modaal opleidingsniveau van de absoluut sterkst afgenomen beroepsgroepen, 2000-2005

Beroepsgroep	GON 2000	GON 2005	MON 2000 (2005)
1 Commercieel medewerkers	7,5	8,2	mbo (hbo)
2 Agrarische arbeiders	3,8	4,2	vmbo (mbo)
3 Managers	9,0	9,5	wo
4 Chauffeurs	3,5	3,8	vmbo
5 Metaalarbeiders	3,2	3,9	vmbo
6 Leidinggevenden	7,6	7,7	hbo
7 Bedrijfschoufden	7,5	7,7	mbo
8 Winkeliers	5,5	5,6	mbo
9 Agrarische bedrijfschoufden	4,8	5,3	mbo
10 Bedrijfschoufden horeca	4,9	5,6	mbo

Bron: CBS/ROA

Daarentegen werken er in drie van de tien beroepen met de grootste werkgelegenheidskrimp veel vmbo'ers. Het gaat hier om de *agrarische arbeiders*, *chauffeurs* en *metaalarbeiders*. Bij de agrarische arbeiders is het MON tussen 2000 en 2005 overigens verschoven naar het mbo-niveau. De beroepsgroepen *managers* en *leidinggevenden* zijn de enige krimpberoepen voor de hoger opgeleiden. De werkgelegenheidskrimp in de managementfuncties heeft dan ook voor een groot deel plaatsgevonden in de middenkaderfuncties. Zo heeft in drie van de vijf managementberoepen met een sterk gekrompen werkgelegenheid de grootste groep werkenden een mbo-opleiding (*bedrijfschoufden*, *agrarische bedrijfschoufden* en *bedrijfschoufden horeca*).

Verschuivingen in de opleidingenstructuur

De *upgrading* van het functieniveau van de werkgelegenheid is echter niet alleen het gevolg van de verschuivingen in de beroepenstructuur. In tabel 6 wordt door middel van een *shift-share analyse* aangegeven in hoeverre de upgrading van het gemiddelde opleidingsniveau van de werkzame beroepsbevolking (GON) is toe te schrijven aan de verschuivingen in de beroepenstructuur (het *structuureffect*), of het gevolg is geweest van veranderingen in het opleidingsniveau van de werkenden binnen de verschillende beroepsgroepen (het *substitutie-effect*). Daarnaast is er nog sprake van een (klein) *interactie-effect*, dat de gevolgen van simultane verschuivingen in de beroepenstructuur aangeeft.⁵

Tabel 6 Verandering van het gemiddelde opleidingsniveau (GON), opgedeeld in een structuur- en substitutie-effect, 1981-2005

Periode	GON beginjaar	GON eindjaar	Totaaleffect	Structuur- effect	Substitutie- effect
1981-1985*	4,58	5,05	0,47	0,15	0,33
1985-1990*	5,05	5,46	0,41	0,17	0,25
1990-1995	5,46	5,85	0,39	0,12	0,28
1995-2000	5,85	6,05	0,20	0,11	0,09
2000-2005	6,05	6,45	0,40	0,08	0,32

* In de periode 1981-1990 is er gebruikgemaakt van een andere codering van de beroepsgroepen

Bron: CBS/ROA

Tabel 6 laat in de eerste plaats zien dat het gemiddelde opleidingsniveau van de werkzame bevolking in de periode 2000-2005 veel sterker is toegenomen dan in de tweede helft van de jaren negentig. Met een toename van 0,4 opleidingsjaar lag de upgrading van het opleidingsniveau weer op het niveau van voor 1995. Dit wijst erop dat de afremming van het upgradingsproces in de periode 1995-2000 het gevolg is geweest van een tekortschietend aanbod van hoger en middelbaar opgeleiden, waardoor lager opgeleiden meer kansen kregen

op de arbeidsmarkt. Dit verklaart ook waarom in de afgelopen recessieperiode de werkloosheid onder de laag opgeleiden het sterkst is toegenomen. Zo steeg de werkloosheid onder mensen met alleen basisonderwijs tussen 2000 en 2005 van 7,5% naar 13,3% en bij de vmbo'ers van 4,2% naar 8,5%, terwijl de werkloosheid onder hbo'ers slechts toenam van 2,7% naar 3,8%.

Uit de shift-share analyse blijkt dat de upgradering van het opleidingsniveau van de werkenden in de jaren 2000-2005 veel minder het gevolg is geweest van de verschuivingen in de beroepenstructuur dan in het verleden. Daarentegen was er sprake van een sterke toename van het upgradings-effect binnen de verschillende beroepsgroepen. Tabel 7 laat zien dat met name de hoger opgeleiden (hbo en wo) geprofiteerd hebben van dit substitutie-effect, ten koste van de lager opgeleiden (vmbo en lager). De hoger opgeleiden zijn ook de enigen die substantieel geprofiteerd hebben van de verschuivingen in de beroepenstructuur.⁶ Op bijna alle andere opleidingsniveaus was er sprake van een negatief structureffect. Het hoge substitutie-effect bij de hbo'ers wijst erop dat de in de jaren negentig ingezette 'hbo-isering' van de vakarbeid zich in de jaren 2000-2005 sterk heeft voortgezet. Deze hbo-isering is in lijn met de gesignaleerde ontwikkeling in de richting van plattere organisatiestructuren, waarin 'professionals' – al of niet in teamverband – een relatief grote autonomie hebben (zie bijv. Ichniowski & Shaw, 2003).

Tabel 7 Veranderingen in het werkgelegenheidsaandeel naar opleidingsniveau, opgedeeld in een structuur- en substitutie-effect (in procenten), 2000-2005

Opleidingsniveau	Totaaleffect	Structureffect	Substitutie-effect
Basisonderwijs	-2,10	-0,22	-1,97
Vmbo Theorie	-0,92	-0,11	-0,85
Vmbo	-1,39	-0,60	-0,92
Havo/vwo	0,35	0,06	0,31
Mbo	-0,36	-0,25	-0,04
Hbo	2,49	0,46	1,90
Wo	1,94	0,43	1,45

Bron: CBS/ROA

Tabel 8 Verandering in het gemiddelde opleidingsniveau (GON), verbijzonderd naar beroepssector opgedeeld in een structuur- en substitutie-effect, 2000-2005

Periode	GON 2000	GON 2005	Totaal-effect	Structureffect	Substitutie-effect
Pedagogische beroepen	9,17	9,17	0,00	-0,04	0,06
Culturele beroepen	8,49	8,74	0,26	-0,05	0,28
Agrarische beroepen	4,47	5,01	0,54	0,10	0,45
Technische, ambachts- en industrieberoepen	5,03	5,41	0,39	0,02	0,38
Transportberoepen	3,87	4,14	0,28	-0,02	0,28
Medische en paramedische beroepen	7,77	7,99	0,23	0,05	0,17
Economisch-administratieve beroepen	6,66	7,04	0,38	0,02	0,36
Informatieberoepen	7,87	7,97	0,09	0,00	0,05
Sociaal-culturele beroepen	8,39	8,78	0,39	0,26	0,12
Verzorgende en dienstverlenende beroepen	4,64	5,00	0,36	-0,02	0,38
Openbare orde- en veiligheidsberoepen	5,58	5,86	0,28	0,00	0,28

Bron: CBS/ROA

De sterke upgradering van de opleidingsstructuur van de werkgelegenheid in de eerste jaren van deze eeuw roept de vraag op in welke beroepssectoren deze stijging het meest manifest is geweest. Tabel 8 laat zien dat de upgradering het sterkst is in de agrarische, technische, sociaal-culturele, economisch-administratieve en verzorgende beroepen. Met uitzondering van de sociaal-culturele beroepen gaat het daarbij vooral om een toename van het gemiddelde

opleidingsniveau binnen de verschillende beroepsgroepen. Alleen in de pedagogische beroepen (de leraren) heeft er geen enkele upgradering plaatsgevonden. Dit illustreert de relatieve verzwakking van de positie van deze beroepssector in de huidige kenniseconomie ten opzichte van de andere beroepen. Opvallend is ook het achterblijven van de informatieberoepen. Ook hier lijkt de upgradering van de opleidingseisen te stagneren.

Besluit

In dit artikel hebben we een beeld geschetst van de belangrijkste verschuivingen in de beroepenstructuur van de werkgelegenheid en de toename van het opleidingsniveau van de werkenden in de jaren 2000-2005. De verschuivingen in de beroepenstructuur laten ook zien welke beroepsgroepen de klappen hebben opgevangen van de reorganisatieprocessen die zich in deze recessieperiode hebben voorgedaan. Wat daarbij het meest in het oog springt, is dat de enorme groei van de managementfuncties in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw in de jaren 2000-2005 geheel tot stilstand is gekomen door de verplating van veel organisaties. De weer sterk toegenomen upgradering van het opleidingsniveau van de werkenden laat duidelijk zien dat de voortschrijdende ontwikkeling van de Nederlandse kenniseconomie zich in deze periode van laagconjunctuur versterkt heeft doorgezet.

Noten

- 1 Deze artikelen hebben achtereenvolgens betrekking op de jaren zeventig (De Grip, 1986) en de perioden 1981-1985 (De Grip, 1987), 1985-1990 (De Grip & Dekker, 1993), 1990-1996 (De Grip & Van Loo, 2000) en 1995-2000 (De Grip & Dijkman, 2004). De Grip (2001) geeft een overzicht van de ontwikkelingen in de jaren 1970-1995.
- 2 In het Arbeidsmarktinformatiesysteem van het ROA, waarvan de belangrijkste uitkomsten gepubliceerd worden in het tweejaarlijkse rapport *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep* (zie bijv. ROA, 2007) wordt de conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid in de collectieve sectorberoepen met de sterkst gegroeide werkgelegenheid als volgt getypeerd: *Leraar basisonderwijs*: laag; *Therapeuten en verpleegkundigen*: erg laag; *Ziekenverzorgenden*: gemiddeld; *Verpleegkundigen en doktersassistenten*: gemiddeld.
- 3 'Bedrijven als KLM, CMG, Atos Origin, Baan, Philips, Shell, Unilever, Pink Roccade, Getronics, ING zijn reeds lange tijd actief in India. De trend is dat het aantal bedrijven dat uitbesteedt naar India snel toeneemt en met name het aantal MKB bedrijven dat de weg naar India vindt in snel tempo zal groeien.' <www.easternerenterprise.com/html/india.htm>. Zo werken er voor CapGemini inmiddels 14.000 mensen in India (Trouw, 12 juni 2007).
- 4 *Daxhijjaken wadaa winklaas roogh witee hoeshouwing.*
- 5 Deze erg kleine interactie-effecten hebben we niet in de tabellen 6-8 opgenomen.
- 6 Ook bij de havo'ers/vwo'ers is er sprake van een licht positief structureffect. Overigens zijn dit in de praktijk meestal mensen die hun hbo- of wo-opleiding niet hebben voltooid.

Literatuur

- Grip, A. de (1986). Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt in de jaren '70'. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 2, 41-51.
- Grip, A. de (1987). Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt 1981-1985. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 3, 61-69.
- Grip, A. de (2001). Dynamiek op de arbeidsmarkt en de employability van werkenden. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 17, 213-221.
- Grip, A. de & Dekker, R. (1993). Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt 1985-1990. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 9, 220-229.
- Grip, A. de & Dijkman, S. (2004). Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt 1995-2000. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 20, 169-181.
- Grip, A. de & Loo, J. van (2000). Winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt 1990-1995. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 16, 6-17.
- Ichniowski, C. & Shaw, K. (2003). Beyond incentive pay: Insiders' estimates of the value of complementary human resource management practices. *Journal of Economic Perspectives*, 17, 155-180.
- Loo, J. van, Grip, A. de & Lintjens, E. (2006). *Arbeidsmarktmonitor Metalektro 2005*, ROA-R-2006/5. Maastricht: ROA.

- ROA (1999). *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2004. Statistische bijlage*, ROA-R-1999/8B. Maastricht: ROA.
- ROA (2002). *ROA-classificatiegids 2002*. Maastricht: ROA.
- ROA (2007). *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2012*, ROA-R-2007/4. Maastricht: ROA.
- RvZ (1999). *Zorgarbeid in de toekomst. Gevolgen van demografische ontwikkelingen voor de zorg*. Den Haag/Zoetermeer: RvZ.
- Sieben, I., Grip, A. de, Longen, J. & Sørensen, O. (2007). *Technology, Selection and Training in Call centers*, ROA-RM-2007/4. Maastricht: ROA.